

תורכיה מעל הכול – אמונתו של בן-גוריון באימפריה העוסמאנית

יוסי גולדשטיין

בשנת 1906 עלה דוד בן-גוריון (אז דוד גרין) לארץ ישראל מרוסיה מולדתו. בעשר השנים שאחר כך הוא האמין בכל לבו שהישועה לציונות תבוא מהאימפריה העוסמאנית. לא היה לו כל ספק שלמרות חולשתה, האימפריה תשרוד. עם זאת, בשנותיו הראשונות בארץ הוא נרתע מלתמוך בה תמיכה פוליטית, ובוודאי מלקבל על עצמו אחריות עוסמאנית. הידרדרותה המדינית של האימפריה הרתיעה אותו, אך מאז מהפכת 'התורכים הצעירים' (1908-1909),¹ שהשפיעה השפעה דרמטית על האימפריה (Aksakal 2008: 9), ובמיוחד משהחל את לימודיו בבית הספר למשפטים באוניברסיטה של אסטנבול (1912), השתנה יחסו אליה. בן-גוריון האמין ביעדים הדמוקרטיים שראשי המשטר החדש הצהירו עליהם, ולא היה לו ספק שהם יועילו, בסופו של דבר, גם ליעדים הציוניים.² היה לו ברור שבמסגרת התורכית החדשה תתקבל דרישת היישוב היהודי בארץ לאוטונומיה לאומית,³ כפי שיתקבלו דרישותיהם של עמים אחרים בשטחה, אם כי היה גם משוכנע שהדרישות הציוניות ייתקלו בהתנגדות מצד גורמים באימפריה, ובראשם הערבים.⁴

בן-גוריון לא היה לבד. רבים האמינו כמוהו בעתידה של האימפריה. למרות איבוד נכסיה במהלך המאה התשע-עשרה והמשך חולשתה המדינית, הכלכלית והחברתית בראשית המאה העשרים, האמינו מנהיגיה ורבים מאזרחיה שעוד נכוננו לה

- 1 בן-גוריון, דוד, אלול תר"ע (ספטמבר 1910). 'לבירור מצבנו המדיני', האחדות ב; בן-גוריון, דוד, ט' בחשוון תרע"א (11.11.1910). 'עבודתנו החברתית מדינית', האחדות ב: 2-3.
- 2 בן-גוריון, דוד, ד', י"א, י"ח בטבת; י"ז, כ"ב בשבט; א', י"ד, כ"ד באדר תרע"ד (2,9,16.1.1914; 13,20,27.2.1914; 12,22.3.1914). 'ההנהגה העצמית בְּלִיֹּת', האחדות ה: 12, 13, 14, 17-18, 19, 20, 21, 22-23. סדרת המאמרים יצאה לאור בהוצאת האחדות בחוברת נפרדת.
- 3 השוו, לדוגמה, אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ו בתמוז תרע"ג (31.7.1913).
- 4 על יחסו של דוד בן-גוריון לבעיה הערבית, השוו בן-גוריון, דוד, ספטמבר 1915. 'מתן ארץ', קעמפער שטימע 27; בן-גוריון, דוד, י"ג בתמוז תרע"ה (25.6.1915). 'לקראת העתיד', התורן. עוד השוו בן-גוריון, דוד, 21.7.1916; 4,18.8.1916; 8,22,27.9.1916. 'די אראבער פראגע אין ארץ ישראל', דער אידישער קעמפער.

גדולות ונצורות. רושם זה התחזק במיוחד לאחר מהפכת 'התורכים הצעירים', שיצרה ציפייה לרפורמות פוליטיות, כלכליות וחברתיות שיושעו את האימפריה ויובילו אותה אל המודרנה (Campus 2011:93-165, 249-251).

רק במהלך 1916, כאשר שהה בגלות בניו יורק, נוכח בן-גוריון שטעה בתחזיותיו. הוא הבין ששגה באשליות – לא רק שהאימפריה הזיקה נזק חמור ליישוב היהודי בארץ ישראל, אלא שהיא כשלה במלחמתה, והיה ברור גם לו שימיה בארץ ישראל ספורים. התחזיות המופרכות של בן-גוריון מעלות את השאלה המתבקשת – מדוע טעה? מדוע האמין אמונה חזקה כל כך בדרך העוסמאנית? שאלה מעניינת אחרת היא: מה גרם לו לשנות את עמדותיו?

יתרה מזו, הביוגרפים של בן-גוריון לא הדגישו את טעותו הדרמטית בבחירת המוכוונות (האורינטציה) הפוליטית. שניים מהם, ברכה חבס ומיכאל בר-זוהר, לא נתנו לכך כמעט מקום בספריהם (חבס 1952; בר-זוהר 1975: 79-99). לעומת זאת, בביוגרפיה המצוינת של שבתאי טבת, נאמר בפירוש שבן-גוריון האמין בעתידה של האימפריה העוסמאנית (טבת 1976, א: 238-301), ובכל זאת, לא ברור מהספר אם בן-גוריון טעה בהערכותיו, ואולי חשוב מכך, מדוע החזיק באמונתו. במאמר זה ננסה ללמוד לא רק כיצד הגיע בן-גוריון למסקנותיו בדבר טיבה של האימפריה העוסמאנית ומקומה של הציונות בהתפתחותה המדינית, אלא גם להבין מדוע טעו כותבי תולדותיו בהבנת הנחותיו המופרכות או התעלמו מהן. האם טעו בהבנת העובדות, או שמא ניסו לטשטשן בדרך זו או אחרת?

בקיץ 1912 יצא בן-גוריון ללמוד משפטים באסתנבול, בירת האימפריה העוסמאנית. הצעד הזה נבע מתפיסה פרגמטית. הוא ביקש להיות עורך דין מן השורה, ואף חשב לעבוד בתחום זה במשרד הארצישראלי ביפו.⁵ אביו של בן-גוריון היה קרוב לאותו מקצוע (הוא היה עורך דין לא מוסמך ונתן שירותים בתחום זה), ובן-גוריון הגדיר אותו תמיד 'עורך דין', וככל הנראה, רצה ללכת בעקבותיו. אולם לשאיפה לרכוש מקצוע התווספה גם מחשבה פוליטית, שהכשרה משפטית היא התמחות חשובה ביותר 'לכל עבודתנו בארץ ישראל',⁶ ועשויה להכשיר אותו לשמש מועמד לפרלמנט התורכי, משאת נפש נוספת שנשא מפרוץ מהפכת 'התורכים הצעירים' (בן-גוריון 1971: 52).

חמישה יהודים נבחרו אז לפרלמנט התורכי (Campus 2011: 301 n 71), שלושה מהם עורכי דין בהכשרתם, אך איש מהם לא חי בארץ.⁷ בן-גוריון ביקש להיבחר לחבר

5 אצ"מ, L/2/2/III, איגרת דוד בן-גוריון למשרד הארצישראלי, 30.11.1911.

6 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ב באב תרע"ב (26.7.1912).

7 חמשת היהודים שנבחרו אז לפרלמנט התורכי היו: עימנואל קרסו מסלוניקי, עורך דין ומרצה לקרימינולוגיה באוניברסיטה בעירו; עורך הדין נסים מצליח מאיזמיר, ששימש כמה שנים

הפרלמנט התורכי היהודי הראשון שחי בארץ ישראל, ולשמש פה לבני היישוב היהודי בארץ.⁸

סלוניקי הייתה תחנתו הראשונה בדרך לאסתנבול. משום שהתורכית העוסמאנית לא הייתה שגורה בפיו, לא היה יכול להתחיל ללמוד באוניברסיטה באסתנבול, והסיבות להחלטה לנסות לרכוש את השפה בעיר הנמל העוסמאנית הזאת, היו יוקר המחיה הנמוך יחסית, בהשוואה לבירת האימפריה (ארז 1964: 170),⁹ ואולי גם הקהילה היהודית שבה, שהייתה אחת הקהילות החשובות באימפריה העוסמאנית. בן-גוריון העדיף את השהייה ב'מטרופולין של היהדות הספרדית',¹⁰ כפי שכינה את העיר, על שהייה בערים אחרות.¹¹

בן-גוריון שכר חדר בסביבה שהלדינו הייתה השפה המדוברת היחידה בה, ולמעט עם המורה שלו לתורכית, סטודנט למשפטים ושמו יוסף סטרומסה, לא יצר קשר כמעט עם איש בסביבתו הקרובה. אפילו עיתונים נמנע מלקרוא,¹² החלטה יוצאת דופן למדיי בשבילו.

בבדידות היה גם יתרון; בזכות קצבה חודשית שקיבל מאביו, החליט שלא לעבוד בעת לימודיו, ולמד מבוקר עד ליל; והודות לזמן הרב שהקדיש ללימוד השפה התורכית ולכישורו המובהק ללימוד שפות,¹³ רכש את יסודותיה במהירות בלתי שגרתית. 'כבר יש לי באוצר-מוחי כשבע מאות מלים וניבים', כתב לאביו בגאווה לא מוסתרת, אחרי שלושה שבועות בלבד של שהייה בעיר. 'שלשום שלחתי לירושלם מכתב תורכי, וכשהראיתו למורה מצא לתקן רק שלושה מקומות במלים יותר מתאימות'.¹⁴ יעדו היה לעמוד בבחינת הבגרות העוסמאנית, שהייתה תנאי לקבלה לאוניברסיטה, והוא עמד בכך בקלות יחסית. קריאת ההתפעלות של מנהל הגימנסיה העירונית בסלוניקי שבחן אותו – 'אֻלְמֶז, אֶפְנֶדִי, אֻלְאֻמֶז' (לא ייתכן, אדוני, אי

שופט בסלוניקי; עורך הדין ויטאלי (דוד) פראג'י מאסתנבול; ויקטור קורבסי מאסתנבול, ויחזקאל ששון, נצר למשפחת הגבירים מבגדאד.

8 יב"ג, 1920.

9 השו"אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ד' באייר תרע"ב (21.4.1912).

10 בן-גוריון, דוד, ג', כ"ג באדר תרע"ד (12.3.1912). 'מכתב מסלוניקי', האחדות ג.

11 יב"ג, 1920.

12 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ט' בכסלו תרע"ב (30.11.1911).

13 בגיל 25 שלט בן-גוריון בחמש שפות. לבד משפת אמו, יידיש, ושפת לימודיו, עברית, הוא למד בילדותו רוסית ופולנית, וגרמנית למד בהיותו בוורשה. מלבד זאת, למד לדינו בשהותו בירושלים ובסלוניקי, ועתה השתלם בתורכית. הוא הבין כמה משפטים, ואף יותר מכך, בערבית ובצרפתית, שפות שהחל ללמוד בארץ ישראל. השו"אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ד' בכסלו תרע"ב (25.11.1911).

14 שם.

אפשר¹⁵ – הייתה אמיתית, כנראה, אך יש לזכור שהבחור בן העשרים ושש נבחן על חומרים פשוטים יחסית, שנערים בני שמונה-עשרה היו אמורים לעמוד בהם. כך או כך, לאחר שעמד בבחינות, בקיץ 1912, היה יכול להתחיל ללמוד באוניברסיטה. משום שמעולם לא סיים בית ספר מסודר, בפלונסק או בוורשה, רכש בכסף בעזרת אביו תעודת גמר מזויפת של בית הספר התיכון בפולטבה,¹⁶ וכל מה שנותר לו כדי להתחיל את לימודי המשפטים היה להשיג אחד משני דרכונים: רוסי או עוסמאני. השלטונות הרוסיים לא הנפיקו לו דרכון, והיה ברור שלא יעשו כך בעתיד, משום שערק מהצבא הרוסי וברח ממולדתו. היה באפשרותו להתעסמן,¹⁷ אך קבלת נתינות תורכית הייתה מחייבת אותו בשירות צבאי, דבר שכמובן לא בא בחשבון מבחינתו.¹⁸ אפשרות אחרת ששקל הייתה להשיג נתינות תורכית במהלך הלימודים, כך היה אמור לזכות בפטור משירות צבאי.

בסופו של דבר, לא הצליח בן-גוריון להתעסמן בזמן, ומשום שהיה חייב להירשם ללימודים עד ה-26 בספטמבר 1912,¹⁹ פעל באמצעות שוחד, או 'השתדלויות ודין ודברים עם פקידנו',²⁰ כתיאורו הסרקסטי במכתבו לאביו. ואכן, הכול הסתדר לטובה – הוא התקבל ללימודים על תנאי עד הצגת תעודת סיום לימודי תיכון ברוסיה. מכיוון שלא הייתה בידיו תעודה שכזאת הוא נאלץ להמציא תעודה מזויפת, וזו אכן הגיעה לידיו. בשלב מאוחר יותר, ובלי שום קשר, החליט לקצר את לימודיו, ובמקום ללמוד באורח סדיר ארבע שנים באוניברסיטה, הוא ביקש לנצל את העובדה שהיה אפשר לעמוד בבחינות ממשלתיות לעריכת דין, אחרי שנתיים בלבד.²¹

היום המיוחל הגיע, וב-14 באוקטובר 1912 הוא החל את לימודיו באוניברסיטה. אולם באותם ימים דווקא פרצה מלחמת הבלקן הראשונה. יוון, בולגריה, סרביה ומונטנגרו, בתמיכת רוסיה, ביקשו לכרסם באימפריה העוסמאנית ולכבוש את מחוזותיה האירופיים. במהלך החודשים הבאים התחוללו קרבות דמים, שהשפיעו על החברה העוסמאנית כולה (Ginio 2005), וכמובן גם על יהודי האימפריה (ג'ניאו 2006-2007). בן-גוריון ייחל לניצחון התורכים,²² אך בעקבות המלחמה נאלץ לדחות את לימודיו עד להפסקת המלחמה, וב-5 בנובמבר עלה על ספינה בדרכו חזרה ליפו.

15 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ג בתמוז תרע"ב (28.6.1912).
16 שם.

17 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ט באב תרע"ב (12.8.1911).

18 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ו באלול תרע"ב (8.9.1912).

19 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ט באב תרע"ב (12.8.1912).

20 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ב בתשרי תרע"ג (23.8.1912).

21 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ב בתשרי תרע"ג (23.9.1912).

22 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ב' בכסלו תרע"ג (12.11.1912).

לאביו הסביר שמאחר שעל פתיחתה של האוניברסיטה באותו הזמן 'אין מה לחשוב, [אז] במצב כזה לא ראיתי עוד צורך וטעם מושכל להוסיף לשבת פה [...] אם כעבור איזה זמן יתברר יותר המצב והאוניברסיטה תיפתח – אשוב הנה'.²³

ב-7 במאוס 1913 יצא בן-גוריון את יפו, ושישה ימים אחר כך כבר דרכו רגליו בבירה האימפריאלית. המלחמה הייתה עדיין בעיצומה, אך היו סימנים רבים שתיפסק בקרוב והוא יוכל לשוב ללימודיו.²⁴ בינתיים סיים בן-גוריון את כל ההליכים הבירוקרטיים שמנעו את קבלתו הרשמית והמלאה לאוניברסיטה – הוא קיבל את תעודת הגמר המזויפת שלו מהגימנסיה הממלכתית בפולטבה,²⁵ ועוד מסמכים רוסיים מזויפים, ובהם 'תעודת יושר',²⁶ ובסופן של התרוצצויות רבות אישרה האוניברסיטה ב-1 ביוני את קבלתו כתלמיד מן המניין בפקולטה.²⁷ בן-גוריון הרבה ללמוד לבד ובמרץ רב במטרה לעמוד בבחינות שנה א'.²⁸

עשרה חודשים אחר כך, בראשית אפריל 1914, הוא התייצב במשרדי הפקולטה למשפטים, כדי להירשם לבחינות הגמר של שנה ב'. הוא נסע לאסתנבול ולמד במרץ, כהרגלו, לקראת בחינות השנה השנייה. חמישה שבועות של לימודים באוניברסיטת אסתנבול וחצי שנה של לימודים עצמאיים הספיקו לו כדי לסיים גם את שנתו השנייה בפקולטה למשפטים בהצטיינות יוצאת דופן.²⁹

לאחר שנתיים של לימודים באסתנבול החליט בן-גוריון בקיץ 1914 לצאת לחופשה בארץ ישראל עם שאר חבריו. הוא היה משוכנע שיעשה בארץ כמה שבועות, ובהם ינפוש ואולי גם ישלים את לימודי הערבית שלו.³⁰ והנה, כבר בדרכו ארצה הבין שהגיעו ימים חדשים – פרצה מלחמה עולמית. הספינה הרוסית שנסע בה עגנה בנמל אלכסנדריה במקום ביפו, משום שקברניטה קיבל מברק שגרמניה הכריזה מלחמה על ארצו. מחשש שהאונייה תיפול בידי העוסמאנים, שהיו מזוהים עם הגרמנים (Aksakal), קיבלה הספינה מחסה בעיר המצרית, בצל הבריטים, ונוסעיה נאלצו לחפש דרך

23 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ה בחשוון תרע"ג (5.11.1912).

24 אב"ג, איגרות בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ה', י"ד באדר ב' תרע"ג (14,23.3.1913).

25 אב"ג, תעודת הגמר על שם דוד גרין שהוצאה בגימנסיה הממלכתית של פולטבה ב-8 ביוני 1908.

26 אב"ג, איגרות בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ג, ט"ז בניסן תרע"ג (20,23.4.1913).

27 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ל' בניסן תרע"ג (7.5.1913). אב"ג, אישור רשום דוד גרין כתלמיד הפקולטה למשפטים באוניברסיטת קושטא, 1 ביוני 1913.

28 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ' בתמוז תרע"ג (25.7.1913).

29 השו"א אב"ג, איגרות בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, י"ג, כ"א, כ"ה, כ"ח בסיוון, ז', י"ג, י"ח, כ"ג בתמוז תרע"ד (1,7,12,17.7.1914; 7,15,19,22.6.1914).

30 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ה' באב תרע"ד (28.7.1914).

אחרת להמשיך במסעם. אחרי טלטולים נוספים בספינה פרסית עלובה שנשאה דגל יווני, הגיע בן-גוריון במחצית אוגוסט 1914 לחופי הארץ,³¹ ולא היה לו ספק שהכול השתנה. 'כנראה אשאר פה, בירושלים, עד יעבור זעם',³² כתב לאביו חודש אחר כך. כך קיווה, אולם המציאות טפחה על פניו. היא הייתה קשה עשרת מונים.

משהגיע ארצה, קבע בן-גוריון, כצפוי, את מעונו בירושלים. החזרה לעיר הקודש, שבה חי לפני צאתו ללימודים, הייתה מובנת מאליה מבחינתו. הוא היה ממנהיגי מפלגת 'פועלי ציון', ועדיין ראה בחיי תושביה היהודים של ירושלים כר נרחב לפעילותו הפוליטית. בירושלים גר בן-גוריון עם חברו-תאוומו, כפי שכונה אז, יצחק בן-צבי, שגם הוא חזר מאסתנבול, בקומונה של עובדי האחדות, השבועון המקרטע, בשכונת 'סוכת שלום' המוזנחת והענייה.

מאז החל את לימודיו באסתנבול, וגם עתה בירושלים, ראה בן-גוריון בעצמו אזרח עוסמאני נאמן. כאמור, הוא האמין ביעדים הדמוקרטיים שראשי המשטר החדש – 'התורכים הצעירים' – הכריזו עליהם. היה לו ברור שבמסגרת הפוליטית החדשה תתקבל דרישת היישוב היהודי בארץ לאוטונומיה לאומית,³³ ולכן הוא ראה בהתעסמות היישוב היהודי בארץ ישראל מטרה אידיאולוגית, פוליטית וחברתית, למרות מלחמות הבלקן, שבהן איבדה האימפריה חלק ניכר משטחה. החולשה העוסמאנית במלחמות האלה הייתה ברורה ומובנת גם לו,³⁴ אולם הוא האמין בכל לבו שמֵעַז יצא מתוק, ושדווקא לאחריהן היא תתחזק – משהצטמצם שטחה של האימפריה לתחומי אסיה, היא תהיה הומוגנית יותר באופייה ועל כן יציבה הרבה יותר. בן-גוריון לא היה היחיד שחשב כך, כך חשבו השלטונות העוסמאניים, וכך סברו גם חלק ניכר מבני העילית העוסמאנית (Aksakal 2008: 57-92).

בן-גוריון לא רק המשיך להאמין ביכולתם של העוסמאנים לשרוד, אלא גם היה משוכנע שימשיכו לשלוט ביד רמה ולאורך זמן בשטחיהם במזרח התיכון, ובכלל זה בארץ ישראל.³⁵ הדרישה שנשמעה ממנו כלפי היהודים ברחבי האימפריה להגביר את קצב ההתעסמות, היות ש'על ידי זרותם קפחו [...] את זכויותיהם האזרחיות והמדיניות,

31 אב"ג, איגרות בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ה', י"ב, י"ט וכ"ב באב תרע"ד (28.7.1914; 4.11.14.8.1914).

32 אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, ג' בתשרי תרע"ה (23.9.1914).

33 השור, לדוגמה, אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לאביו, אביגדור גרין, כ"ו בתמוז תרע"ג (31.7.1913).

34 בן-גוריון, דוד, ד' בטבת תרע"ד (2.1.1914). 'ההנהגה העצמית בְּלִיּוֹת', האחדות ה': 12.

35 השור, לדוגמה, כ"ד, כ"ט באלול תרע"ג (26.9.1913; 1.10.1913). 'דברי דוד בן-גוריון בכינוס הרביעי העולמי של 'פועלי ציון' בקרקוב, 25-30 באוגוסט 1913, 30 באוגוסט 1913, האחדות ד': 44-46.

החלישו ואבדו בידיהם את כוחם והשפעתם [...] ההתאזרחות תעמוד לנו נגד גירוש מתוך הארץ,³⁶ ואמונתו שהפחתת תלותה של האימפריה, או 'תורכיה' כפי שכינה אותה, בקונסולים הזרים, עד כדי ביטול הקפיטולציות, תועיל מאוד להתפתחותה, הייתה חדה וחד-משמעית.³⁷ אין פלא אפוא שבמהלך לימודיו אימץ חזות חיצונית תורכית במקום החזות הרוסית – הוא גידל שפם עבות, לבש חליפות פסים כהות, ענב עניבה, ובמיוחד בלט ב-Fes, כפי שנקרא בתורכית עוסמאנית הטרבוש האדום שחבש. אימוץ הסממנים התורכיים האלה לא היה רק ביטוי לרצון להוכיח לסביבתו שהוא בן המקום לכל דבר ועניין, אלא גם מסר אידיאולוגי ברור שהאמין בו בכל לבו. הופעתו בקיץ 1913 בתלבושת זו בוועידה העולמית של 'פועלי ציון', בקונגרס הציוני, ועתה, עם שובו לארץ ישראל, הייתה אפוא הצהרת כוונות ברורה.

משחזר ארצה, דווקא לנוכח אירועי המלחמה, ובעיקר לאחר שנודע לו שהעוסמאנים והגרמנים כרתו ביניהם ברית ב-2 באוגוסט 1914 (Aksakal 2008: 102-104), העמיקה תפיסתו הפרו-עוסמאנית עוד יותר. הוא היה משוכנע ששישים וחמישה אלף תושבי היישוב היהודי בארץ (שמלץ 1991: 31-32) לא יינזקו במלחמה, גם אם תהפוך למלחמת דמים כלל-עולמית, בתנאי שיעשו את הצעד המתבקש ולאחר – יתעסמנו. התורכים ביקשו זאת עוד לפני המלחמה (Campus 2008), ואילו עתה, בשל ביטחוננו של בן-גוריון שימשיכו לשלוט באזור במהלך המלחמה ולאחריה (פרידמן 1994: 15; 19; Friedman 1977: 73; Yalman 1930) הוא היה משוכנע שזה הצעד הנכון ביותר. גישתו נראתה בעייתית למרבית חברי היישוב, שלמעלה משמונים אחוזים מהם היו בעלי נתינות זרה, רובם ככולם – אזרחות רוסית (כארבעים אלף).³⁸ החשש מגיוס לצבא התורכי (Jacobson 2011: 30), והתחושה שדרכון זר באימפריה עדיף על אזרחות תורכית, עמדו ביסוד ההתנגדות.

בן-גוריון היה מודע לבעיות האלה, אך הן לא הפחיתו את אמונתו בעוסמאנים. תביעתו להתעסמות קיבלה מבחינתו יתר תוקף דווקא לאחר שב-9 בספטמבר הודיע הממשל על ביטול הקפיטולציות. הביטול היה אמור להיכנס לתוקף כחודש וחצי אחר כך. בדיעבד התברר שבמחיי הודעה אחת התערער מאוד מעמדו של מרבית בני היישוב – היה להם ברור שבעתיד הקרוב ביותר כבר לא יוכלו למצוא מחסה בצל המעצמות ולכן עתידם לוט בערפל. לרבים מהם לא היה ספק שאם לא יתעסמנו יהיו

36 בן-גוריון, דוד, ו', ב' בכסלו תרע"ה (20.11.1914). 'בעקבות המשבר', האחדות ו: 42-43.

37 בן-גוריון, דוד, כ"ט באלול תרע"ד (20.9.1914). 'ביטול הקפיטולציות', האחדות ה: 44-45.

38 ישנם כמה אומדנים בעניין זה. כמה מהם מציינים את המספר חמישים אלף נתינים רוסים (טבת 1976, א: 265; פרידמן 1994: 13). אחרים ציינו את המספר ארבעים אלף (אליאב 1978: 442; אפרתי 1991: 16), ואנו נוטים למספר הזה.

צפויים לגירוש, ואם יעשו כן – הצעירים שבהם יצטרכו להתגייס לצבא, ואחרים יהיו תלויים במשטר שלא היה אפשר לדעת מה יהיה גורלו. אין פלא שהבהלה והחרדה היו מנת חלקם של רבים. היהודים יהיו מעתה 'הפקר לשרירות לבו של כל חייל ושל כל פקיד תורכי', תיאר לימים את תחושותיו משה סמילנסקי, מראשי היישוב ומדובריו העיקריים (סמילנסקי 1929, ג: 3). לעומת זאת, בן-גוריון ראה בביטול הקפיטולציות 'מאורע מדיני רב ערך ועשיר [ל]תוצאות העתיד [...] [תורכיה תצא] מעברות לחרות',³⁹ כך קבע בנחרצות במאמר שפרסם. יתר על כן, על פי משנתו, הציונות תצא נשכרת מהתעסמות, משום שלפי חוקיה יהיו יהודי האימפריה זכאים לביטוי לאומי.

ככל שנקפו הימים והתברר שהאימפריה העוסמאנית נקטה צעדי מלחמה תוקפניים, היה נדמה שבן-גוריון משוכנע עוד יותר בצדקת רעיונותיו הפרו-עוסמאנים. בכתיבתו הוא המשיך לתמוך במשטר באסתגבול, ומעבר לכך, להביע תמיכה גורפת באימפריה העוסמאנית ובבנות בריתה – מעצמות המרכז – בראשות גרמניה, ואילו חבריו תהו אם תמיכה כזאת היא צעד חכם, גם אם הוא צודק בראייתו. בין היתר, ביקש בן-גוריון להוכיח באותות ובמופתים שניצחונם של העוסמאנים ושותפיהם במלחמה על 'מדינות ההסכמה' בראשות צרפת, בריטניה, רוסיה ובנות בריתן, ייטיב עם הציונים מכל בחינה שהיא.⁴⁰ הוא תלה את הסיבה לכך ברצונו לראות בכישלונה של רוסיה במלחמה, כישלון שיביא שינוי דרמטי במשטרה ויעזור לקהילה היהודית שבה לצאת ממצוקותיה, ולא דווקא בכישלון של בריטניה או צרפת. וכאמור, משרצה המלחמה תמך תמיכה גורפת בעוסמאנים. 'מי יעצור בעד האימפריאליסמוס הסלאבי [הכוונה לרוסיה] המנצח? שמא אנגליה וצרפת?'⁴¹ שאל את קוראיו בניסיון להסביר מדוע הכניס בקדרה אחת עם הרצון לראות בתבוסתה של רוסיה, גם את רצונו לראות בתבוסת שתי המעצמות הליברליות.

באותו הקשר פיתח בן-גוריון, כבר בעבר, לאחר מהפכת 'התורכים הצעירים', מעין משנה חדשה, ולמעשה ויתר על הדרישה הציונית להקמת מדינה יהודית עצמאית במסגרת האימפריה העוסמאנית, או לקבלת זכויות ריבוניות בלבדיות ליהודים בארץ ישראל (מינץ 1988),⁴² ובמקומן העדיף בשעה זאת לשמור על שלמותה של האימפריה

39 בן-גוריון, דוד, כ"ט באלול תרע"ד (20.9.1914). 'ביטול הקפיטולציות', האחדות ה: 44-45.

40 בן-גוריון, דוד, י"ד בתשרי תרע"ה. 'לשאלת המזרח', האחדות ו: 1-2.

41 שם.

42 בן-גוריון, דוד, אלול תר"ע (ספטמבר 1910). 'לבריור המצב המדיני', האחדות א: 3; בן-גוריון,

דוד, ו' בטבת-כ"ד באדר תרע"ד (4.1-22.3.1914). 'ההנהגה העצמית בויליות', האחדות ה:

12, 13, 14, 17-18, 19, 20, 21, 22-23.

ולהמשיך את ההיאחזות היהודית בארץ – האחזות שהיא פועל יוצא של תהליך היסטורי ממושך, במסגרת המדינה העוסמאנית רבת הלאומים.⁴³

בהמשך לא הסתפק בן-גוריון בכתיבה פובליציסטית בנושא זה, אלא פעל גם בכיוונים אחרים לקידום רעיון ההתעסמות ביישוב היהודי. משהגיע ארצה הכירו חבריו בו ובבן-צבי כמנהיגי 'פועלי ציון' בארץ, והוא ניצל את מעמדו הפוליטי לקידום רעיונותיו. כך, לדוגמה, נשא הרצאות פומביות בשם תנועתו והטיף בהן בלהט את רעיונותיו. לאחת מהרצאותיו, שכותרתה הייתה 'על דבר תולדות הקפיטולציה וביטולה' והתקיימה ב-28 בספטמבר 1914 ב'בית העם' בירושלים, הגיעו רבים ונכתב עליה בעיתונים,⁴⁴ ובעקבותיה נשא נאומים דומים ברחבי הארץ.

הוא לא הסתפק בדיבור ובכתיבה, אלא פעל עם בן-צבי בכמה מסגרות פוליטיות כדי לנסות ולהקל את המצוקה הכלכלית שהסתמנה בציבור בעקבות המלחמה, וניצל גם את הפעילות הזאת לקידום רעיונותיו. פעילותם התמקדה בתחומים שנועדו לרצות את העוסמאנים, או למנוע מהם למצוא עילה להחמרת יחסם לבני היישוב. כך התערבו, למשל, בנושא העזרה האמריקנית שהגיעה לארץ ובעקבותיה נוסד 'ועד הסידור של העזרה שתבוא מאמריקה'. הם עמלו לחיזוקו ודרשו, בין השאר, את החלפת יושב הראש שלו, אפרים כהן, נציג חברת 'העזרה' בארץ, באישיות אחרת, בטענה שדעותיו היו אנטי-ציוניות. חשדם, שהתממש אחר כך, היה שכהן יסגיר את הפעילים וילשין עליהם לתורכים. ואכן, לאחר מאבק לא פשוט הוא הוחלף (רינות 1972: 228).

כמו כן פעלו השניים להתעסמותם בפועל של בני היישוב, ויזמו הקמת ועד שיפעל פעולות מעשיות לקידום הנושא. בתמיכת שלושה-עשר נכבדים בולטים בירושלים, ובהם אליעזר בן-יהודה ודוד ילין, וכמו ועדים דומים שקמו בתל אביב, ביפו, בחיפה ובמקומות אחרים, הם קראו, בתיאום עם השלטונות העוסמאנים במקום, ליהודי העיר לשנות לאלתר את אזרחותם ולהיעזר בוועד שהקימו למטרה זו. 'יהודים היו עוסמאנים', קרא עיתון האור של בן-יהודה, וכך גם מקבילו החרות,⁴⁵ ודרבן את הנתינים היהודים הזרים בירושלים ובמקומות אחרים להצטרף ליוזמת הוועד. הם ניסו בכל דרך לשכנע את בני היישוב הישן שהם חייבים לעשות כן, אחרת 'יש רשות לממשלה הנלחמת להתנהג בנתינים הזרים בכל חומרת הדין ולהחרים את רכושם',⁴⁶ כפי שהסביר בן-גוריון במכתבו ל'ועד כל הכוללים בירושלים'.

43 בן-גוריון, דוד, 8.10.1915. 'א' היסטארישע אויפפאסונג, צו דער רעזאלוציע וועגן "ארץ ישראל און דער איצטיקער מאמענט" אויף דער קאנווענשאן פון די פועלי ציון', דער אידישער קאנגרעס.

44 ראו ז' בחשוון תרע"ה (17.10.1914), החרות.

45 השור, לדוגמה, ו' בטבת תרע"ה (23.12.1914), האור.

46 א"ה, IV/104/3, איגרת דוד בן-גוריון לציבור החרדי בירושלים, כ"ז בחשוון תרע"ה (16.11.1914).

זאת ועוד, בהיותם מזכירי הוועד הם פעלו הלכה למעשה ליישום תביעותיהם. מדי יום ביומו, מסוף אוקטובר 1914, ישבו שניהם בבוקר ואחר הצהריים במשרד הרב הראשי הספרדי, החכם באשי,⁴⁷ כדי לסייע לנזקקים להתעסמן (בן-צבי 1950: 154). למעשה, הם ערכו רשימה של נתינים יהודים-רוסים והיו אמורים להעבירה לשלטונות. ברשימה זאת, שכללה גם אותם, התחייבו הנרשמים בכתב שיקבלו עליהם את האזרחות התורכית.⁴⁸

בן-גוריון טעה, כמובן, טעות חמורה. בניגוד מוחלט להנחותיו, ביטול הקפיטולציות וכניסת העוסמאנים למלחמה היו בן לילה לקללת היהודים. העוסמאנים אכן עשו בארץ כרצונם, ובסופו של דבר התברר שהצעדים שנקטו הוא והאחרים שהאמינו שההתעסמנות היא המזור לצרת המלחמה וליחסם הרע של התורכים ליישוב היו משולים לכוסות רוח למת. הממשל העוסמאני פעל לגירוש הקונסולים הזרים, נציגי מדינות ההסכמה שנלחמו בו, ואף אסר שלושה מהם, ושמועות על גירוש נתינים זרים, בעקבות זאת, במיוחד אזרחים רוסים, עברו מפה לאוזן. אמנם השמועות הוכחשו בשלב הראשון, כנראה בעקבות לחץ אמריקני על הממשל באסתנבול – העוסמאנים אף הודיעו שכל מי שיתעסמן יתקבל בברכה, יהיה לנתין הממלכה ולא יאונה לו כל רע, ולשגריר האמריקני בבירה העוסמאנית, היהודי הנרי מורגנטאו, נאמר כך בהאי לשנא⁴⁹ – אך האמון בממשל הלך ופחת.

ואכן, בואו לאזור של המפקד הצבאי העליון של הארמייה הרביעית העוסמאנית במזרח התיכון, אחמת ג'מאל פאשה, ב-18 בדצמבר 1914, אישש את כל החרדות. יום זה סימל את החמרת יחס העוסמאנים לנתינים הזרים היהודים, ובמיוחד לפעילים הציונים. יום לפני בואו כבר הורה ג'מאל פאשה לכל 'נתיני ארצות האויב' ביפו ובסביבותיה שטרם התעסמנו לצאת את הארץ.⁵⁰ חמש מאות איש בעלי נתינות רוסית שנתפסו במקרה במהלך היום גורשו לאלכסנדריה והעבירו את המסר הברור והחד-משמעי של המפקד הצבאי העליון (פרידמן 1994: 12-13). לאחר הגירוש הזה החלה בריחה מרצון של יחידים, ובעקבותיה של רבבות, ולא רחק היום והגירוש הורחב (פרידמן 1994: 13-14).

ואולם, בן-גוריון המשיך בשלו. הוא האמין בכל לבו שפעילותו בוועד הירושלמי למען ההתעסמנות היא דבר רב ערך שיקל על היהודים, גם כאשר איומי השלטונות

47 כ"ד בחשוון תרע"ה (13.11.1914). החרות.

48 השוו בן-הלל הכהן, מרדכי, 1981. מלחמת העמים (יומן), כרך א, ירושלים: דפוס הספר, 35-33.

49 AAA, Secretary of State to Wangenheim, November 3, 1914; Turkei 195, k/176716-17

50 ו' בטבת תרע"ה (23.12.1914). האור.

העוסמאניים נהפכו למעשים חמורים נגד היישוב.⁵¹ הוא בוודאי ראה בגירוש היהודים מיפו מעשה אכזרי ואלים, אך ייחס אותו לאירועי המלחמה המתעצמת, ולא דווקא ליחסו הבסיסי של השלטון העוסמאני ליישוב. אמנם הוא תמך בפרסום מכתב מחאה נגד השלטונות בהאחדות, מכתב שנאמר בו במפורש ש'הגירוש ביפו הגדיש את הסאה ואי אפשר לראותו מבלי שהדעת תיטרף',⁵² אך באותו גיליון, למרות הגירוש, נקראו היהודים בארץ להילחם לצד העוסמאנים.⁵³

פרסום המחאה נגד הגירוש מיפו גרם לסגירה מיידית של האחדות, ואף על פי כן דבק בן-גוריון באמונתו. הוא קרא לאספה גדולה כדי 'לעורר את העם' ולהשלים את ההרשמה להתעסמות,⁴⁵ ובהמשך דחף אפילו ביתר מרץ וזירז את הציבור להגיש בקשות התעסמות לוועד שבראשותם. בה בעת הצטרף בן-גוריון ליוזמת כמה מחבריו להקים מליציה צבאית יהודית במסגרת עוסמאנית (מינץ 1991: 18-19). עוד קודם לכן הציעו בן-גוריון, בן-צבי וישראל שוחט למושל הצבאי התורכי בירושלים, זְפִי בֵּי, להקים מליציה מקומית שתשמש להגנת ארץ ישראל מפני כל אויב (מרקוביץקי 1991: 104). זכי ביי הסכים, ויחידה קטנה שמנתה כארבעים מתנדבים – 'ועד ההגנה של פועלי ציון', כפי שכונתה – החלה באימוניה (בן-צבי 1966: 134). אולם מששמעו הממונים על המושל על הקמת המליציה, פקדו עליו לפזרה (בן-גוריון 1971: 66-67). עתה העלו החברים שוב את הרעיון, ואף פרסמו הודעה בעיתונם הקוראת למתנדבים לבוא ולהתנדב ל'הגנה העממית'.⁵⁵ רעיונם נשאר גם עתה בגדר תאוריה, אך הוא היה הוכחה לאמונתם העיוורת בעוסמאנים.

כל זאת, כצפוי אולי, לא עזר. ג'מאל פאשה היה נחוש בדעתו לסלק את כל הנתונים הזרים, וחמור מבחינת בן-גוריון, גם את הציונים, שאף על פי שהתעסמו, נחשבו לנתונים זרים, מאחר שג'מאל פאשה ראה בהם חברים ב'תנועה אנטי תורכית שיש לשרשה'.⁵⁶ צעדים אנטי-ציוניים חריפים אלו נעשו מתוך חשדם ההולך וגובר של התורכים בתנועה הציונית (Jacobson 2011: 82-116). חשד זה הצטרף לחוסר האמון שלהם בתנועות לאומיות בדלניות, בעקבות הטראומה שחוו במלחמות הבלקן (ג'ניאו 2006-2005). בשלב זה הבינו העוסמאנים שגם הציונים אינם אלא תנועה לאומית בדלנית (רובין 2000). ב-12 בינואר 1915 הוציא ג'מאל פאשה הודעה שמי

51 השוו ראוּבִנִי, אהרון, תשרי-אדר תר"פ (ספטמבר 1919-פברואר 1920). 'בראשית המבוכה', האדמה א.

52 י"ג בטבת תרע"ה (30.12.1914). האחדות ו: 11-12.

53 שם.

54 ד' בטבת תרע"ה (21.12.1914). החרות.

55 י"ג בטבת תרע"ה (30.12.1914). האחדות ו: 11-12.

56 אצ"מ, Z3/52, דברי ג'מאל פאשה לנכבדי ירושלים, דצמבר 1914.

שימשיך לתמוך בציונות, אויבת המדינה העוסמאנית, מות יומת. הוא פקד על עיתון החרות לפרסמה, ואכן, אף על פי שבן-גוריון ונכבדים אחרים ניסו למנוע את פרסומה, למחרת התפרסמה ההודעה בעיתון,⁵⁷ וכצפוי היא הטילה פחד רב על בני היישוב (בן-גוריון 1971 א: 67), ולא בכדי. ב-3 בפברואר הורה חוסני ביי, ראש המשטרה בביירות, שהתמנה מטעם השלטונות לחקור את הפעילות הציונית במטרה לעקרה מן השורש, למי שהשתתפו בקונגרס הציוני והתגוררו באותה עת ביפו ובתל אביב, לצאת לאלתר את הארץ. שישה ימים אחר כך הגיעו חוקריו של המפקד גם לירושלים ואסרו את בן-גוריון ואת בן-צבי.

שניהם נחקרו ארוכות, ובלחץ האמריקנים שוחררו אחרי ארבעה ימים.⁵⁸ ואולם, הרדיפה אחריהם לא פסקה. ג'מאל פאשה היה נחוש בדעתו לחסל את התנועה הציונית בארץ. הוא חשד שהתנועה הציונית נוטה לתמוך במדינות ההסכמה,⁵⁹ ומקומם של כל מי שהיה נגוע באמונה ביעדי התנועה, ובוודאי של מנהיגיה, היה לדידו מחוץ לגבולות האימפריה. הוא נעזר ברשת של אישים מתוך היישוב היהודי, ובראשם באותו אפרים כהן, מנהיג חברת 'העזרה', ובעזרתם בירר מיהו ציוני ומי הם מנהיגי התנועה. 'זוהי דלטוריא [מלשינות] איומה',⁶⁰ כתב בן-גוריון ביומנו אחרי שנודעו לו פרטים על פעילותם של כהן וחבריו.

זו הייתה הסיבה, שלמרות אמונתם הכנה בהתעסמות, שכל הנראה איש מהם לא פקפק בה, עמידתם של בן-גוריון ובן-צבי בראש מפלגת 'פועלי ציון' הכריעה את הכף לרעתם. ג'מאל פאשה לא הסתפק במקורות אנושיים ונעזר גם בתזכיר שמסר לו חוסני ביי, ובו קבע ש'פועלי ציון' היא אגודה ציונית, אנטי-עוסמאנית, ולפיכך המליץ לגרש את מנהיגיה. הדבר נודע לשניים כששהו במעצר, והם פנו מיד בבקשה דחופה לג'מאל לבטל את רוע הגזרה.⁶¹ משהשתחררו הם מיהרו לסיים את הבירוקרטיה סביב התעסמותם — שילמו את המס הדרוש, קיבלו את האישור שהפכו לאזרחים תורכיים וביקשו דרכון — כדי לנסות לבטל את גירושם, אך לשווא.

57 כ"ז בטבת תרע"ה (13.1.1915). החרות.

58 א"ה, IV/104/2, פרוטוקול החקירה.

59 לדוגמה, השוו את דברי בהאאדין (Bahaüddin), שלישי של ג'מאל פאשה ויועצו המדיני: 'אם יחמשום [את היהודים], יצדדו בבריטים ויילחמו נגד התורכים' (אלמליח 1929 ב: 82-87; סמילנסקי 1929, ג: 37-49).

60 יב"ג, 10.6.1915.

61 אב"ג, תזכיר יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון לג'מאל פשה, 21.2.1915 (התזכיר הועבר ב-24 בפברואר).

ב־26 בפברואר 1915 פקד ג'מאל על גירושם של השניים 'לעולם מגבולות הממלכה' (בן-גוריון 1971 א: 71).⁶² הוא הורה שלא להנפיק להם את הדרכונים שאושרו זה עתה, וציווה על ראשי הפקולטה למשפטים באסתנבול לסלקם מהאוניברסיטה, מאחר שלימודים בה הקנו לשניים זכות שהייה אוטומטית בתחומי האימפריה.⁶³ בהמשך סירב ג'מאל פאשה להיענות לתחנוניהם, שהועלו במכתב נרגש נוסף שהופנה אליו, גם לאחר שהזכירו לו שנרשמו 'אצל ראש פקידות הצבא בתור מתנדבים לצבא העוסמאני, כדי לעבוד בעד הגנת המולדת יחד עם שאר אחינו העוסמאנים [...] [וגם] היינו מהעובדים היותר אקטיביים והמעוררים היותר נלהבים בתנועת ההתעמתמנות של אלפי יהודים'.⁶⁴ פגישה שיזם בן-צבי עם ג'מאל פאשה כשבועיים לאחר שהוצאה פקודת הגירוש, ובה ניסה להוכיח לו שהוא ועמיתו הם אזרחים תורכים נאמנים, לא עזרה (בן-צבי 1950: 158),⁶⁵ וכך גם פניותיהם של כמה נכבדים יהודים באותו עניין (אלמליח 1929 ב: 101-103; בן-צבי 1966 א: 157). ג'מאל פאשה הורה על ביטול התעסמותם של השניים, ובאנייה הראשונה שיצאה מיפו ב־22 במארס 1915 בדרכה למצרים שלח אותם לגלות נוספת.

השאלה לאן לפנות לאחר הגירוש לא עמדה על סדר יומו של בן-גוריון כלל. היה ברור לו שארצות הברית היא האפשרות היחידה מבחינתו. עמדתה הניטרלית של ארצות הברית במלחמה היא שהכריעה את הכף. לאחת ממעצמות המרכז לא יכלו עתה להגיע בגין גירושם מהאימפריה, ולמדינות ההסכמה לא יכלו להגיע משום שנשבעו אמונים לאימפריה העוסמאנית.⁶⁶ בהתייעצות שקיים בן-גוריון בירושלים ב־15 במארס 1915 עם ראשי 'פועלי ציון' בארץ, ובה השתתפו גם בן-צבי ומניה וישראל שוחט, שלוו במשמר שוטרים מאחר שהיו צפויים גם הם לגירוש, הוחלט, כצפוי, שיצאו לארצות הברית.⁶⁷ התכנית הייתה לנסות להקים בארצות הברית תנועה חלוצית שתעודד לעלייה, לצד פעילות לכינון כוח צבאי יהודי שיעמוד לצד העוסמאנים במלחמתם

62 על פי המקורות נאמרו הדברים הללו לבן-צבי בפגישה שהתקיימה בינו לבין ג'מאל פאשה ב־11 במארס 1915 (AAA, Turki 195, k/178006-10).

63 השו (AAA, Turki 195, k/177944), איגרת דוד בן-גוריון ויצחק בן-צבי ללואי ברנדייס, 31.8.1916.

64 אב"ג, תזכיר יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון לג'מאל פאשה, 5.3.1915.

65 AAA, Turki 195, k/178006-10.

66 לאחר הגירוש, בהיותם באלכסנדריה, ביקשו ציונים מבריטניה מיצחק בן-צבי ומדוד בן-גוריון לצאת ללונדון (יב"ג, 7.4.1915), אך אחר כך התברר שהבריטים לא יתנו להם לשהות שם (יב"ג, ניסן תרע"ה [מארס-אפריל 1915]).

67 לא ברור בדיוק מה היה תוכן הפגישה ומתי היא התקיימה. רחל ינאית (בן-צבי) ציינה את התאריך 11 במארס (בן-צבי 1969: 358).

במדינות ההסכמה (בן-צבי 1950: 156). הנה כי כן, גם כאשר השלטונות העוסמאנים גירשו אותם מביתם 'לעולם', כפי שהודגש בצו הגירוש (בן-גוריון 1971 א, 71),⁶⁸ המשיך בן-גוריון, כשאר ראשי 'פועלי ציון' בארץ, להאמין במשטרם של העוסמאנים. אלכסנדריה הייתה יעדו הראשון בדרך לארצות הברית. בעיר הנמל המצרית התוססת היו באותה עת כמה אלפי גולים מארץ ישראל, והמגורשים החדשים הצטרפו לקהילה הארעית במטרה לצאת משם לארצות הברית בהזדמנות הראשונה. עוד לפני שנכנס לנמל עצרו הבריטים את בן-גוריון משום שהתעסמן (בן-גוריון 1971 א: 73). אמנם השלטונות ידעו שגורש מהארץ, שכן הדבר התפרסם בעיתוני בריטניה,⁶⁹ אולם הם היו מודעים גם לתמיכתו בעוסמאנים. בסופו של דבר, שוחרר ממעצר בהתערבות הקונסול האמריקני, אך רק אחרי שהצהיר שלא יעסוק בפעילות פוליטית כל עוד הוא שוהה על אדמת מצרים.⁷⁰ ואכן הוא נמנע מכך וחיכה לרגע יציאתו.

אחת הפעילויות שקיבלו על עצמם ראשי הגולים במצרים הייתה להקים כוח צבאי שיילחם לצד מדינות ההסכמה ובראשן בריטניה.⁷¹ הפעילים בתחום זה היו זאב ז'בוטינסקי ויוסף טרומפלדור. שמו של ז'בוטינסקי יצא כבר אז למרחוק, והוא נחשב לאישיות פוליטית בלתי שגרית – עיתונאי מן המעלה הראשונה, סופר ומשורר, שמצא שברית עם בריטניה בעת ההיא היא יעד פוליטי אסטרטגי שהתנועה הציונית צריכה לחתור אליו, ושהקמת גדודי צבא עבריים שיילחמו לצד ארצות ההסכמה תהיה הצעד הראשון באותו כיוון; ויוסף טרומפלדור היה קצין בצבא הרוסי, ועתה חשב להעניק מניסיונו הרב לכינון גדוד עברי לוחם.

בן-גוריון וחברו בן-צבי התנגדו, כצפוי, לרעיון של ז'בוטינסקי וטרומפלדור ולא הסתירו זאת מהם (עילם 1973: 11). לדידם, מעשה מעין זה, לא רק שלא היה נכון מבחינת ההתפתחות הבין-לאומית, אלא גם היה עלול להזיק מאוד ליישוב היהודי בארץ, וחמור לא פחות, להביא ל'חורבן כל השאיפות והרעיון של התחייה הארצישראלית', כהגדרתו של בן-גוריון.⁷² בן-גוריון היה משוכנע שהעוסמאנים יפגעו קשה ביהודים, אם ידעו על רעיונותיהם של ז'בוטינסקי וטרומפלדור, ובודאי על יישומם הלכה למעשה.

בסופו של דבר, לא הייתה לבן-גוריון כל השפעה על ההתפתחויות. איש לא חשב שיש לשקול ברצינות את מורת הרוח שלו ושל בן-צבי מהקמת הגדוד הצבאי העברי.

68 על פי המקורות, נאמרו הדברים האלה לבן-צבי בפגישה שהתקיימה בינו לבין ג'מאל פאשה ב-11 במרץ 1915 (AAA, Turkei 195, k/178006-10).

69 השו, לדוגמה, 23.4.1915, די צייט.

70 יב"ג, 29.3.1915.

71 הפרטים על הגדודים העבריים על פי עילם 1973.

72 יב"ג, 1.6.1915.

בן-גוריון רק היה יכול לציין ביומנו שבצאת 450 המתנדבים היהודים הראשונים של הגדוד בדרכם לחזית, היה היחס הבריטי אליהם מחפיר ומביש. 'כפי שמספרים לקחו את האנשים כמעט באלימות', ציין בשמחה לאידם של מארגני הגדודים.⁷³ אולם כעבור זמן התברר שלהתפתחות הזאת היו משמעויות שהוא לא הבינן אז. בן-גוריון ובן-צבי, ובמיוחד בן-גוריון, עמדו בעקשנות על המשך המוכוונות הפרו-עוסמאנית, אף שנהנו מהכנסת אורחים בריטית. הניסיונות לשכנעו לשנותה, לא רק שלא הועילו, אלא היה נדמה שגרמו לו להתעקש יותר. הוא היה בטוח שהקמת הכוח העברי – 'גדוד נהגי הפרדות' – כפי שכונה אז, תזיק לאינטרסים של היישוב (בן-צבי 1969: 222), ואף על פי שההתפתחויות ההיסטוריות הראו שטעה, גם לימים לא התחרט על כך ונשאר נאמן לאימפריה!⁷⁴

ב־16 במאי 1915 הגיע בן-גוריון לניו יורק, וגם בשהותו שם לא איבד את אמונתו באימפריה העוסמאנית, אף שרבים אחרים העלו הצעות שונות ומשונות שתכליתן הייתה לעזור לבריטניה ולצרפת למגר את התורכים. למשל, זמן קצר לאחר הגעתו, העלה פנחס רוטנברג – המהנדס, המהפכן ואיש המסתורין, שהיה לדמות בולטת בתנועה הציונית, וזה עתה הגיע מאיטליה לארצות הברית – הצעה לכונן מעין ממשל יהודי-ציוני לקראת קבלת השלטון על ארץ ישראל לאחר ניצחון בנות הברית (עילם 1973: 181; שאלתיאל 1990), ובו בזמן להקים צבא של מתנדבים יהודים-אמריקנים, שיצא למלחמה לצד בריטניה ומעצמות ההסכמה.⁷⁵ בן-גוריון הסכים לרעיון כינון הממשל היהודי,⁷⁶ אך טען שמאחר שארץ ישראל שייכת לאימפריה העוסמאנית ויש לשמור מכל משמר על שלמותה של האימפריה,⁷⁷ לפחות בשלב זה, צריך לדחות את הקמת מדינת הלאום של היהודים לעתיד רחוק יותר.⁷⁸ מכאן הוא הסיק שיישום תכניותיו הצבאיות של רוטנברג עלולות להביא לחורבן היישוב.⁷⁹

במילים אחרות, בן-גוריון המשיך להאמין באמונה שלמה שהישועה לציונות תבוא מהאימפריה העוסמאנית. יתרה מזו, כל העת היו לו תקוות לחזור במהרה לארץ ישראל, לזכות שם בחסות השלטון העוסמאני ולקדם את הרעיון הציוני. שמועות

73 יב"ג, 18.4.1915.

74 השו, לדוגמה, אב"ג, איגרת דוד בן-גוריון לכנעני, 13.5.1964.

75 יב"ג, 30.5.1915.

76 השו בן-גוריון, דוד, א', ח', כ"ב בסיוון תרע"ו (2,9,23.6.1916). 'זכויותינו הלאומיות בתורכיה ובארץ ישראל', התורן.

77 בן-גוריון, דוד, 27.9.1915. 'וועד וועט אונז דאס לאנד געבן?', די קעמפפער שטימע.

78 בן-גוריון, דוד, 5.8.1915. 'לקראת העתיד, לשאלת ארץ ישראל', התורן. עוד השו מינץ 1988, 77-75.

79 יב"ג, 1.6.1915.

שהגיעו אליו מדי פעם בפעם חזקו את התקווה הזאת. למשל, ביולי 1916 הגיע לניו יורק המחנך ישראל בלקינד, מי שנחשב לבעל קשרים מצוינים עם חוגים רחבים ביישוב. הלה סיפר לבן-גוריון ולחבריו שהעוסמאנים עומדים לפתוח מחדש את שערי הארץ והם יוכלו לשוב אליה.⁸⁰ בן-גוריון נטה להאמין לו, אחרי שבה בעת הגיעו כנראה גם אליו ידיעות על התמנותו של היהודי אברהם אלקוס לשגריר ארצות הברית באסתנבול במקום הנרי מורגנטאו, ועל שביעות הרצון ששרתה בקרב מעצבי המדיניות האמריקנית וההנהגה הציונית מהמינוי, גם מבחינת היחסים בין ארצות הברית לאימפריה העוסמאנית,⁸¹ וגם מהבחינה הציונית.⁸²

בן-גוריון רצה כל כך להיאחז בשמועות הללו, עד שהחליט עם בן-צבי יחד להגיש בקשה לג'מאל פאשה, דרך השגריר אלקוס, שירשה להם ולחבריהם לשוב ארצה.⁸³ את הבקשה העביר לשגרירות האמריקנית באסתנבול לואיס ברנדייס, המנהיג הציוני האמריקני ושופט בית המשפט העליון, ונאמר בה, שאם יאפשרו העוסמאנים את שובם, רבים יחזרו לארץ בעקבותיהם ויהיו נאמנים לשלטון העוסמאני. מובן שאיש מראשי השלטון התורכי לא התייחס לבקשתם ברצינות. ארצם הייתה שרויה במלחמה, וג'מאל פאשה וחבריו לא שינו את דעתם השלילית על הציונות ועל מטרותיה.⁸⁴

אם כך, נמצא שחיים ויצמן, זאב ז'בוטינסקי, פנחס רוטנברג ומנהיגים ציוניים אחרים, אימצו כבר מתחילת המלחמה העולמית את המחשבה שיש לתמוך בבריטניה ובבנות בריתה בכל דרך ובכל מחיר, ואילו בן-גוריון היה זקוק לעוד כשנתיים כדי לעבור מהפך מחשבתי דומה, ואולי לא בכדי. מנהיגים ציונים אלו לא חיו בארץ ולא גדלו על ברכי העוסמאנים. לעומתם, בן-גוריון חי בארץ ישראל ולמד כשנתיים באסתנבול. וכך, כל עוד ניצבו העוסמאנים בשתי רגליהם במזרח התיכון, לא הייתה מבחינתו סיבה סבירה לשנות את עמדותיו הישנות שציידו בניצחונם.⁸⁵

רק במהלך 1916 החל בן-גוריון להתפכח. כבר בראשית אותה שנה כתב לעצמו שיש לתמוך בבריטים ובמעצמות ההסכמה משום שהם ינצחו במלחמה, אך עדיין המשיך להאמין שבסופו של דבר, תמשיך האימפריה העוסמאנית להחזיק בשטחי ארץ ישראל.⁸⁶ אולם במחצית השנייה של אותה שנה כבר הפנים את העובדה שהיוצרות

80 אצ"מ, איגרת דוד בן-גוריון ליצחק בן-צבי, י"א בתמוז תרע"ו (12.7.1916); אב"ג, ח'//A116/40/1.

81 השו" The American Hebrew, July 21, 1916.

82 השו", לדוגמה, LBA, aja/71, איגרת יעקב דה האז ללואי ברנדייס, 27.7.1916.

83 אצ"מ, Z3/73, תזכיר יצחק בן-צבי ודוד בן-גוריון ללואי ברנדייס, 31.8.1916.

84 השו" אפרתי 1991, עמ' 284 והלאה.

85 השו" גם את הסבריו המאלפים של מינץ: מינץ 1987, עמ' 84 והלאה.

86 אצ"מ, A116/40/1, פתקים [ללא תאריך] של בן-גוריון שנכתבו באומהא, נברסקה, ראשית 1916.

התהפכו – ניצחונות בנות הברית וכניסתה הצפויה של ארצות הברית למלחמה שינו את פניה של המערכה, והיה ברור לו שהמטוטלת נעה לטובת בריטניה ובנות בריתה. בסופה של אותה שנה, ובמיוחד לאחר עלייתו של לוי ג'ורג' לראשות הממשלה בבריטניה, החליטו הגנרלים הבריטים שהגיעה השעה לכלול את השטחים העוסמאניים בכיבושי בנות הברית. הסכם שחתמו ביניהם סר מארק סייקס מצד הבריטים ופרנסוא ג'ורג' פיקו מהצד הצרפתי ב-5 בינואר 1916⁸⁷, היה אמור לעצב מחדש את פני המזרח התיכון (פרידמן 1994), והמתקפה הבריטית בסיני על הצבא העוסמאני במהלך דצמבר ופלישת הבריטים לארץ ישראל בחודשים מרץ-אפריל 1916 מימשו את ההחלטה הזאת הלכה למעשה.

בן-גוריון היה מודע למהלכים האלה וגם להרעת מצבם של היהודים בארץ ישראל לנוכח התקרבות המלחמה. ג'מאל פאשה החל לנקוט צעדים קשים הרבה יותר מבעבר נגד הנתינים היהודים בארץ. עוד קודם לכן העיקו חילותיו המוצבים שם על הכלכלה המקומית, ועתה הם התגברו (אפרתי 1991: 39-43). ב-28 במארס 1917 ציווה ג'מאל פאשה על גירוש יהודי תל אביב ויפו.

אם כך, זו הייתה הסיבה שכבר באפריל 1917 תכנן בן-גוריון עם בן-צבי וחברים אחרים להקים גדודי צבא יהודיים בארצות הברית שיעמדו לצד הבריטים במסע כיבושיהם בארץ⁸⁸, ובראשית חודש מאי יצא עם פנחס רוטנברג לפגישה עם לואיס ברנדייס בווינגטון, כדי לשכנעו בטיב הרעיון (בן-גוריון 1971 א: 86).

עברו עוד ימים רבים עד שהתכנית להקים את הגדודים הפכה מהלכה למעשה. ב'ימי ביניים' אלו, לצד מאמרים בעיתונות שציידו בתכנית⁸⁹ והתארגנויות מזדמנות של צעירים שהכריזו על אמונתם ביישומה, עלו רעיונות נוספים, גם על ידי בן-גוריון, כמו להפוך את 'החלוץ' לראש חץ צבאי והתיישבותי בארץ ישראל (עילם 1973: 181). הרעיונות שהועלו בבריטניה, במיוחד על ידי ז'בוטינסקי, להקים גדוד עברי נוסף שיעזור לבריטניה במלחמתה במזרח התיכון ובכיבוש ארץ ישראל אחרי שפורק 'גדוד נהגי הפרדות', יושמו, וב-12 בספטמבר 1917 הוקם הגדוד העברי הראשון במסגרת 'גדוד הקלעים המלכותי' מספר 38. נוסף על כך, המשיכו כיבושי הבריטים בארץ ישראל בראשות הגנרל אלנבי (ואלך 1994), וב-9 בדצמבר נכנס אלנבי עם חילותיו לירושלים. צעדים אלו היוו דחף נוסף לכינון גדוד מקביל בארצות הברית. באוקטובר

87 TNA, FO/371/2767/938, Memorandum by G. Picot and M. Sykes, 5.1.1916

88 השווה אצ"מ, A116/40/2, תגובתו השלילית של יעקב זרובבל למהלך השניים באיגרתו ליצחק בן-צבי, 25.4.1917.

89 השווה למאמרים בזכות הקמת הגדודים שפרסמו, למשל, נחום סלושץ ואחרים, במארגען ז'ורנאל בראשית ספטמבר 1917.

הוקם 'הוועד למען לגיון יהודי בארץ ישראל'. בן-צבי ובן-גוריון היו חברים פעילים בו, ולימים התברר שהיה למרכז הפעילות המעשית לכינון הגדוד בארצות הברית (עילם 1973: 123-183).

אולם יותר מכל אלו, זורזה הקמת הגדודים בארצות הברית בזכות 'הצהרת בלפור' (בן-צבי 1969: 237). בן-גוריון ראה בהבטחתו של המנהיג הבריטי ללורד רוטשילד פתח מעשי לכינון מדינת היהודים. ולכן, אף על פי שקודם לכן ביטל את השאיפה הזאת בשל רצונו לשמור על שלמות האימפריה העוסמאנית, עתה, משהחלה האימפריה לקרוס ובריטניה הפכה ליורשתה בכוח, הוא חידש תמיכתו בכינון מדינת יהודית בארץ ישראל. הרעיון שהיה קודם 'פרי דמיון', הפך בן לילה 'לשאלה מדינית מעשית'.⁹⁰ כדבריו: 'אנגליה הגדילה לעשות: היא הכירה בקיומנו כאומה פוליטית ואישרה את זכותנו לארץ. העם העברי בעצמו חייב להפוך זכות זו לעובדה חיה וקיימת, חייב בגופו ובנפשו, באונו ובהונו להקים את ביתו הלאומי ולבצע את גאולתנו הלאומית עד תומה'.⁹¹

אמונתו היוקדת של בן-גוריון באימפריה העוסמאנית, בעתידה הבטוח ובהשתלבות הציונות בתוכה, התפוגגה אפוא אל מול המציאות הצבאית והמדינית. כמו רבים וטובים הוא לא צפה את מות האימפריה הגדולה ששלטה באזור ארבע מאות שנים רצופות.

בן-גוריון טעה. כדי לצפות את המציאות החדשה המתהווה במזרח התיכון היה צריך, כנראה, לגור מחוץ לאימפריה ולהאמין בכוחה של האימפריה הבריטית לנצח במלחמת העולם עם בנות בריתה ולפעול להכרתה בשאיפות הציוניות. ז'בוטינסקי ורוטנברג, שכאמור, לא חיו בארץ, פעלו, בין השאר, להקמת צבא יהודי שיעמוד לרשות בנות הברית, בן-גוריון לעומתם המשיך לבטוח בתורכים.

לנוכח הבנתו של בן-גוריון את המציאות בשנים שלאחר מלחמת העולם הראשונה, האינטואיציה שניחן בה והבנתו את היחסים הבין-לאומיים, יכולות שאיש אינו מטיל בהן ספק, בוודאי לא כותב שורות אלו, בולטת טעותו הדרמטית בהבנת ההתפתחויות הבין-לאומיות בכל הקשור לעתידה של האימפריה העוסמאנית. עם זאת, לא קשה להבין מדוע הלך כסומא אחרי האמונה התמימה ביכולתם של העוסמאנים לשרוד ואף לנצח, גם כאשר כבר היה ברור לכול שהם בדרכם תהומה. הפירוש היחיד המתקבל על הדעת הוא שבן-גוריון לא היה יכול להאמין שתסריט מעין זה יכול להתרחש. עם זאת, לא ברור מדוע לא הובן כראוי הפרק הזה בתולדותיו של בן-גוריון — האם הוא נעלם מעיני ההיסטוריונים? האם הם סברו שהוא אינו חשוב?

90 בן-גוריון, דוד, י' באדר תרע"ח (22.2.1918). 'גבולי ארצנו', א, התורן.

91 בן-גוריון, דוד, 26.11.1917. 'מתן ארץ', דער אידישער קעמפפער.

תורכיה מעל הכול – אמונתו של בן-גוריון באימפריה העוסמאנית

האם הם טשטשו אותו במתכוון? אין לנו אלא לשער שכישלוננו הדרמטי של בן-גוריון בחיזוי המציאות לא התאים לדמות המושלמת שהם ביקשו לתאר. יהיה ההסבר אשר יהיה. אנו תקווה שמאמר זה יבהיר שגם האיש שנחשב אליבא דכולי עלמא לגדול בדורו, טעה בחיזוי המציאות.

ביבליוגרפיה

ארכיונים

אב"ג – ארכיון בן-גוריון, שדה בוקר

א"ה – ארכיון הסתדרות העובדים, תל אביב

אצ"מ – הארכיון הציוני המרכזי, ירושלים

יב"ג – יומן בן-גוריון, תל אביב, ארכיון צה"ל עותק באב"ג, שדה בוקר

AAA – Auswartiges Amt Akten, Bonn, Germany

LBA – Louis Brandeis Archive, in: Brandeis University Archives and Library, Waltham, Mass.

TNA – The National Archives, London

עיתונים וכתבי עת

דער אידישער קאנגרעס

הארמה

האור

האחדות

החרות

מארגען ז'ורנאל

די צייט

קעמפפער שטימע

התורן

The American Hebrew

ספרים ומאמרים

אליאב, מרדכי, 1978. ארץ-ישראל ויישובה במאה הי"ט, 1777-1917, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

אפרתי, נתן, 1991. ממשבר לתקווה, היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם ראשונה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.

- אלמליח, אברהם, 1929. ארץ ישראל וסוריה בתקופת מלחמת העולם, ירושלים: דפוס הסולל.
- ארז, יהודה, 1973. ספר העלייה השלישית, כרך א, תל אביב: עם עובד.
- בן-גוריון, דוד, 1971. זכרונות, כרך א, תל אביב: עם עובד.
- בן-צבי, יצחק, 1950. פועלי ציון בעלייה השנייה, תל אביב: הוצאת מפלגת פועלי ארץ ישראל ואיחוד עולמי פועלי ציון (צ.ס.) התאחדות.
- בן-צבי, יצחק, 1966. זכרונות ורשומות מהנעורים עד 1920 (בעריכות רחל ינאית בן-צבאי ויהודה ארז), ירושלים: יד בן-צבי.
- בן-צבי, יצחק, 1967. כתבים, כרך א, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בן-צבי, יצחק, 1969. זכרונות ורשומות, מהנעורים עד 1920, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- בן-צבי, ינאית רחל, 1969. אנו עולים, תל אביב: עם עובד.
- בר-זוהר, מיכאל, 1975. בן-גוריון, כרך א, תל אביב: עם עובד.
- ג'ניאן, אייל, 1996-1995. 'יהודים עוסמאנים! חושו להציל את מולדתנו! — יהודים עוסמאנים במלחמות הבלקן (1912-1913)', פעמים 106-105: 5-28.
- הכהן, מרדכי בן-הלל, 1981. מלחמת העמים (יומן), כרך א, ירושלים: יד יצחק בן-צבי.
- ואלך, יהודה, 1994. 'המערכה הצבאית בארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים: מוסד ביאליק: 97-138.
- חבס, ברכה, 1952. דוד בן-גוריון ודורו, תל אביב: מסדה.
- טבת, שבתאי, 1976. קנאת דוד, כרך א, תל אביב, ירושלים: שוקן.
- מינץ, מתתיהו, 1987. 'בין דוד בן-גוריון ליצחק בן-צבי: על מיקבץ אחד של מכתבי בן-גוריון בגלות אמריקה (1915-1916)', קתדרה 44: 81-96.
- מינץ, מתתיהו, 1988. 'הקונספציה ההיסטורית: לבירור עמדתו הפוליטית והציונית של דוד בן-גוריון בעת מלחמת העולם הראשונה — לפני מתן הצהרת בלפור, הציונות יג: 69-87.
- מינץ, מתתיהו, 1991. 'ה"שומר" ורעיון ההתנדבות לצבא העוסמאני', עיונים בתקומת ישראל, 1: 15-28.
- מרקוביץקי, יעקב, 1991. 'בכף הקלע של הנאמנויות — גיוס בני היישוב היהודי בארץ ישראל לצבא התורכי, 1908-1918', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי: 97-110.
- סמילנסקי, משה, 1929. זכרונות, כרך ג, תל אביב: דביר.
- עילם, יגאל, 1973. הגרודים העבריים במלחמת העולם הראשונה, תל אביב: מערכות.

פרידמן, ישעיהו, 1994. 'שאלת ארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם הראשונה', בתוך: משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, ירושלים: 1-96.

רובין, אבי, 2000. 'בהג'ת ותמימי בויליאת בירות: מסע אל תודעתם של שני נוסעים עוסמאנים בראשית המאה העשרים', חיבור לשם קבלת תואר מוסמך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב.

שאלתיאל, אלי, 1990. עלייתו ונפילתו של 'איש חזק' בארץ ישראל, 1879-1942, ירושלים: עם עובד.

שמלץ, עוזיאל, 1991. 'התמעטות אוכלוסיית ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה', בתוך: מרדכי אליאב (עורך), במצור ובמצוק, ארץ ישראל במלחמת העולם הראשונה, ירושלים: יד יצחק בן-צבי, 17-47.

רינות, משה, 1972. חברת העזרה ליהודי גרמניה ביצירה ובמאבק, ירושלים: האוניברסיטה העברית.

- Aksakal, Mustafa, 2008. *The Ottoman road to war in 1914: the Ottoman Empire and the First World War*, Cambridge: Cambridge University Press.
- Campus, M. U., 2011. *Ottoman Brothers: Muslims, Christians, and Jews in Early Twentieth-Century Palestine*, Stanford: Stanford University Press.
- Friedman, Isaiah, 1977. *Germany, Turkey and Zionism, 1897-1918*, Oxford: Clarendon Press.
- Ginio, Eyal, 2005. 'Mobilizing the Ottoman Nation during the Balkan Wars (1912-13) – Awakening from the Ottoman Dream', *War In History* 12: 156-177.
- Jacobson, Abigail, 2011. *From Empire to Empire: Jerusalem between Ottoman and British Rule*, Syracuse: Syracuse University Press.
- Yalman, Ahmet Emin, 1930. *Turkey in the World War*, New Haven: Yale University Press.